

ריבית לצורך מצוות, יתומים ומעות צדקה

לצורך מצוה

א. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת מועד קטן פרק ב הלכה ג
א"ר יוחנן לויין בריבית לחבורת מצוה ולקידוש החדש.

ב. מגן אברהם סימן רמב ס"ק ב
לויין ברבית לצורך סעודת שבת או סעודת מצוה (שבלי הלקט, ירושלמי):

ג. שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים שו
שאלת ממני אם מותר לומר לחבירו "אלוה לך מנה כדי שתתן דינר לצדקה."
תשובה: דבר זה העלה מהר"ר ישראל בשם התוספות דאסור. ודבר תימה הוא דהא לא אסרה תורה אלא רבית גמורה הבא מהלוה למלוה, מה אית לך למימר? דרבנן גזרו? הכא, כיון דאיכא תקנתא לעניים לא גזרו. ודכוותה אמרינן גבי נכסי יתומים.
ואפי' ברבית דאורייתא מותר להלוות מעות של צדקה, וראיה מירושלמי דמועד קטן ובבן סורר ומורה "לויין ברבית לחבורת מצוה ולקדוש החדש", ומדלויין ברבית לעשות מצוה, כ"ש לגוף המצוה. והא דלא נקט התם "מעוה של צדקה" י"ל משום דקאי אהא דא"ר יוחנן לעיל "גנב לאביו ולאמו ואכל בחבורת מצוה אינו נעשה בן סורר ומורה." ו'לויין ברבית' סתם משמע רבית של תורה הוא. הרי לך בהדיא שמותר ללוות ולהלוות בריבית קצוצה לצורך העניים. ואף על גב דיש חולקים, לא נחלקו אלא ברבית דאורייתא, אבל רבית דרבנן כ"ע מודו שמותר...

ד. עלי תמר מועד קטן פרק ב הלכה ג
והנה הביאור לדבריו של ר' יוחנן הוא בתוספתא מגילה פ"ג ה"ח וז"ל, "...כך היו חבורות שבירושלים נוהגים אלו לבית המשתה ואלו לבית האבל, אלו לסעודת אירוסין ואלו לסעודת נישואין, אלו לשבוע הבן ואלו לליקוט עצמות וכו'." מבואר שהיו קיימות חבורות מצוה שונות לסדר צרכי סעודות מצוה שונות, ובכללם קדה"ח וכמ"ש במסכת סופרים. ובנוגע לחבורות מצוות אלו, ובכללם קדה"ח, אומר ר"י שמותר להגבאים ללוות בריבית דרבנן לצרכי מצוה דרבים, כגון יתומים תלמוד תורה וצרכי ביהכנ"ס עיין שם. והטעם דלצורך מצוה דרבים לא גזרו רבנן באבק ריבית, או שהוא מטעם הפקר ב"ד הפקר כמ"ש בב"י שם בשם המרדכי עיין שם. ומה דמבואר בשו"ת הרא"ש דמותר ללוות לשמש ולעטרה של ס"ת הר"ז חשוב צרכי רבים, דיש צורך לציבור בשמש שינהל את כל צרכי ביהכנ"ס. ובד"ת שם ס"ק קמ"ח, שמותר ללוות ברבית דרבנן לשם הדפסת ספרו, יש בזה ג"כ צורך דרבים, דרבים ילמדו ממנו...

ה. מהצית השקל אורה חיים סימן רמב:ב
לויין ברבית. היינו מגוי, אבל זולתו אפילו מישראל מומר אסור, כי אם לצורך פקוח נפש.

הלוואת מעות יתומים בריבית

ו. בבא מציעא ע.
אמר רב ענן אמר שמואל: מעות של יתומים מותר להלוותן ברבית. אמר ליה רב נחמן: משום דיתמי נינהו ספינא להו איסורא? יתמי דאכלי דלאו דידהו ליזלו בתר שבקיהו! אמר ליה: אימא לי איזו גופא דעובדא היכי הוה....

ז. חידושי הרשב"א מסכת בבא מציעא ע.
נראה דרב ענן היה סבור שמותר להלוותן אפי' ברבית קצוצה, לפי שהאפוטרופוס אינו נוטל ברבית. והיתומים אינן מחוייבים במצות, גם הם בעצמם אינן מלוין כדי שנאמר ב"ד מצווין להפרישן אפי' לדברי מי שאומר (יבמות קיד.) "קטן אוכל נבלות ב"ד מצווין להפרישו", וכן אין זה בכלל מה שאמרו (שם) "לא תאכלום" קרי ביה 'לא תאכילום', לפי שהם אינם עושים בידיהם את האיסור.

ח. תוספות מסכת בבא מציעא דף ע עמוד א
מעות של יתומים מותר להלוותן ברבית - ה"מ למיפרך תיפוק ליה משום ליה דקעבר בלא תשיך (דברים כג) אלא דעדיפא פריך א"נ קסבר דלא מחייב ליה משום לא תשיך אלא כשגם המלוה מוזהר.

ט. בבא מציעא ע.
אמר רבה בר שילא אמר רב חסדא, ואמרי לה אמר רבה בר יוסף בר חמא אמר רב ששת, מעות של יתומים מותר להלוותן קרוב לשכר ורחוק להפסד.

י. רמב"ם הלכות מלוה ולוה פרק ד: יד

נכסי יתומים מותר ליתן אותם לאדם נאמן שיש לו נכסים טובים קרוב לשכר ורחוק להפסד. כיצד? אומר לו "תהיה נושא ונותן בהן. אם יש שם ריוח תן להם חלקן מן הריוח, ואם יש שם הפסד תפסיד אתה לבדך", שזה אבק רבית הוא וכל אבק רבית אינה אסורה אלא מדבריהם, ובנכסי יתומים לא גזרו.

יא. שו"ע יורה דעה קס: יח

כל רבית דרבנן, מותר במעות של יתומים, או של הקדש עניים, או תלמוד תורה, או צורך בית הכנסת. הגה: וכן נוהגין להקל, (ב"י בשם הרמב"ם והרא"ש) אף על גב דיש מחמירין דאינו מותר רק בבית דין. (מרדכי דא"נ וכן משמע במהרא"י ובת"ה סימן ס"ה ובח"ה סי' ר"ן ורש"י פרק א"נ דף ע' סוף ע"א). יש מקומות שנוהגים שאפטרופוס מלוה מעות יתומים בריבית קצוצה, ומנהג טעות הוא ואין לילך אחריו (מהרי"ל בתשובה); וכל אפטרופוס שעושה כן, עיין בחושן המשפט סי' ל"ד אם נפסל. אבל ברבית דרבנן, שרי כל זמן שלא הגדיל היתום לעסוק במעותיו כדרך שאר אנשים, אף על פי שכבר הוא בן י"ג שנה הואיל ולא הגיע לכלל דעת מקרי יתום לענין זה. (ב"י בשם ת"ה ודברי ב"י גופיה).

יב. שו"ך יורה דעה סימן קס ס"ק כו

וכן נוהגין. ובכל מקומות שהייתי לא ראיתי מנהג זה, וגם חקרתי ודרשתי ולא שמעתי שנוהגין כן...

יג. שו"ת מהרי"ל סימן לז

ועוד דיש מרבתינו דהתירו להלוות צדקה בריבית, מההיא דירושלמי "לויין בריבית לחבורת מצוה ולקידוש החדש", וכתב האגודה דמהאי טעמא שמא נהגו להלוות על מקומות של בית הכנסת ולישב עליהם, והכא נמי אין לך מצוה גדולה מהמגדל יתום כדלעיל, וצדקתו עומדת לעד, ושמא מכאן נתפשט המנהג שמלוין נכסי יתומים בריבית קצוצה, **דכל ענייני יתומים חשבינן ליה דבר מצוה**. ואמת כן הוא, כי הם נעזבים ושפלים מאד, וכי מתמוטטים נכסיהם נעשים כלים לגמרי.

יד. רש"י מסכת בבא מציעא דף ע. "קרוב לשכר"

לאו רבית ממש הוא, אלא אבק רבית הוא, ומדרבנן, **וביתמי לא גזרו** - שלא יכלו מעותיהם, להאכילם פרוטה אחר פרוטה.

טו. עלי תמר מועד קטן פרק ב הלכה ג

והטעם דלצורך מצוה דרבים לא גזרו רבנן באבק ריבית, **או שהוא מטעם הפקר בי"ד הפקר** כמ"ש בב"י שם בשם המרדכי עיין שם.

טז. רש"י מסכת בבא מציעא דף ע.

בבי דינא - בפני בית דין שיש להם כח להפקיר נכסי המקבל אצל היתומים, ולהתנות עמו קרוב לשכר ורחוק להפסד.

יז. משנה למלך הלכות מלוה ולוה פרק ד הלכה יד

ופירש רש"י עלה דמאי דאמרין "ויהבינן להו ניהליה בבי דינא" **שיש להם כח להפקיר נכסי היתומים** אצל המקבל ולהתנות עמו קרוב לשכר ורחוק להפסד.

יח. ביאור הגר"א יורה דעה סימן קס ס"ק מו

מהרי"ל כתב בשם ר"י דכל אחר י"ג אין לו דין יתום שאז הוא גדול ועבגמ' שם ס"ז עבד ר"א כו':

יט. משנה למלך הלכות מלוה ולוה פרק ד הלכה יד

כתב בעה"ת בח"ד סי' ה' דמעות מי שנשתטה יהבינן להו באבק רבית כיון דממנין ליה אפטרופוס לפקח על נכסיו ה"ה דיהבינן להו קרוב לשכר כי היכי דלא ניכלו ניכס' כי היכי דאמרין ביתום ולפי דבריו ה"ה חרש, וכמו שכתב רבינו בספ"י מהלכות נחלות השוטה והחרש הרי הן כקטנים ומעמידין להם אפטרופוס.

ומ"מ אעיקרא דדינא יש מקום לחולק לחלוק ולומר דאע"ג דטעמא דיתום שייך בשוטה מ"מ כיון דהוי מילתא דלא שכיח אפשר דלא תקנו בו רבנן וכדאמרין בכמה דוכתין מילתא דשכיח גזרו ביה רבנן מילתא דלא שכיח לא גזרו ביה רבנן.

אך ראיתי בתשובות מהרדכ"ץ בית ל"ב ח"ד דהא דמחלקין בין מילתא דשכיח למילתא דלא שכיח היינו דוקא בגדרים וסייגות, וטעמא דדי לנו במה שהחמירו וגזרו במילתא דשכיח אבל במילתא דלא שכיח לא גזרו דליכא למיטעי משום אקראי בעלמא. אבל כשאין הענין משום גדר אלא מילתא באנפי נפשה שרצו לזכות את ישראל פשיטא שעל כל צד זכייה ותועלת תקנו. ע"כ. ולפי דברי מהרדכ"ץ יצא לנו הדין דשוטה הרי הוא כקטן ואין לחלק משום דהוי מילתא דלא שכיח כיון שהיתר זה דאבק רבית היה כי היכי דלא ניכלו זוזא וקא כליא קרנא כל היכא דשייך טעם זה הוי דכוותיה...

כ. משנה למלך הלכות מלוה ולוה פרק ד הלכה יד

עוד היה נ"ל לחלק ולומר שכל אבק רבית שאם היו נותנים אותו בתחלת ההלוואה היה רבית קצוצה, ואינו "אבק" אלא משום שלא הותנה, לא הותר ליתומים, שהרי כל עצמו של היתר דאבק רבית לגבי יתומים אינו אלא כי היכי דלא ניכלינהו זוזא זוזא, ומש"ה יהינן להו באבק רבית, אבל כל רבית שאין אנו יכולים להתנות עליו לפי שהוא קצוצה ולא הותר לגבי יתומים, אף שלא התנו לא היתרו, לפי שאין בהיתר זה תקון ליתומים כי היכי דלא ניכלינהו זוזא זוזא, שהרי אינם יכולים להתנות בזה... ובוזה ניהא ג"כ מ"ש [מהריב"ל] בח"ג סימן ס"ה שנשאל אם רבית מאוחרת או הערמת רבית הם מותרים בנכסי יתומים, והשיב על הערמת רבית דשרי ולא הזכיר רבית מאוחרת....

כא. שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורא קמא סימן נד

ומ"ש רומעכ"ת נ"י על שבניתי דברי בסברת הרשב"א... ע"פ מה שהמתיק המ"ל דבריו, **דסברת יחידיאי הוא דבש"ע סתמו דכל א"ר היתירו ולא חילקו**. ולענ"ד הא המ"ל הביא דברי המהריב"ל שכתב עלה דהרשב"א דלא מצינו מי שחולק עליו, אף דראה וידע דסתמי הפוסקים דאבק רבית הותר ליתומים.

כב. שו"ת הרשב"א חלק ד סימן רלב

ובודאי הדעת מכרעת שיש הפרש בין קרוב לשכר ורחוק להפסד לשאר איסורי רבית דרבנן. משום דקרוב לשכר קיל טפי מפני שקרן היתומים מיוחד והרי הוא כפקדון אצל המקבל ואין מקבלין ריוח אלא מיני' ובי' הריוח ממש שנמצא במעותיהם, ולא מכיס המקבל... ותדע לך שלא היתירו אלא קרוב לשכר ורחוק להפסד. מדקא פריט ואמר מותר להלוותן קרוב לשכר ורחוק להפסד ולא קא כייל מותר להלוותן ברבית דרבנן.

הלוואת מעות צדקה ע"י הגבאי בריבית

כג. טור יורה דעה הלכות רבית סימן קס

ומעות של יתומים מותר להלוותן קרוב לשכר ורחוק להפסד, פירוש שאם יהיה ריוח שיחלקוהו ביניהם ואם יהיה הפסד שיהיה הכל על המקבל, וה"ה נמי בכל רבית דרבנן. וכן הדין במעות של הקדש שהוקדשו לעניים או לת"ת או לצורך בית הכנסת.

כד. בבא קמא צג.

ההוא ארנקא דצדקה דאתי לפומבדיתא, אפקדה רב יוסף גבי ההוא גברא, פשע בה, אתו גנבי גנבוה, חייביה רב יוסף. א"ל אביי והתניא "לשמור" ולא לחלק לעניים!" אמר ליה, עניי דפומבדיתא מיקץ קיץ להו ולשמור' הוא.

כה. מרדכי מסכת בבא מציעא פרק המפקיד רמז רפו-רפז

גרסינן בפרק החובל: עניי דפומבדיתא מיקץ קיץ להו [קבוע לעניים אלו, ולכן אינו בתורת הקדש, ונשבעין עליו]. אבל אם היה דינו כהקדש, הא תנן לקמן "שומר חנם אינו נשבע, שומר שכר אינו משלם", אלא ש"מ דינו כהדיוט. מכאן פסק ראב"י העזרי אף על פי שאמרו פרק הזהב "רבית ואונאה להדיוט ואין רבית ואונאה להקדש", מכל מקום צדקה או מעשר אסור להלוותו ברבית, דדינו כהדיוט כדפרישית... וה"ר שמואל מבונביר"ק היה מתיר להלוותם ברבית, וראייתו מפרק בן סורר ומורה ומירושלמי דמו"ק "לוין ברבית לחבורת מצוה ולקדוש החדש". ורבית סתמא משמע רבית קצוצה מדלא קאמר "לוין קרוב לשכר ורחוק להפסד" כדאמר' לקמן פרק הרבית גבי מעות של יתומים. וההיא דהחובל דחייב רב יוסף [שבועה] י"ל דמיירי בדקיץ להו עניים, והוּו כמו שהפקידו עניים בעצמם, אבל שאר צדקה שרי...

כו. שו"ת הרשב"א חלק א סימן תרסט

שאלת עוד: על מה סמכו עכשו להלוות מעות של תלמוד תורה ברבית לישראל?

תשובה: אפשר היה לדון ולהתיר כיון שאין הרבית בא מלוה למלוה, שאין לממון זה בעלים ידועים. אלא שאין ראוי לעשות כן פן יפרצו גדר בזה המקום, אחר שיש מלוין לפרנס הקטנים והתלמידים שבמקומם לפי שעליהם להתעסק בפרנסתם ולמודם, ואין זה רבית אלא שמוחלין ומפרנסין הלומדים.

כז. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רכב

שאלה: מעות שביד גזברים שהקדישום בעלים לעניים אם מותר להלוותם ברבית או לאו

תשובה: שורת הדין נ"ל להלכה שמותר, שלא אסרה תורה אלא רבית הבאה מיד לזה למלוה. וכאן אין כאן מלוה, שהרי מעות הללו אין להם בעלים ידועים ואין לך עני שיוכל להוציא חלקו מיד הגזברים. אלא הם מחלקין כרצונם לזה הרבה ולזה מעט או לא כלום. ואף על גב דהא דאמר' רבית ואונאה להדיוט ואין רבית ואונאה להקדש. היינו הקדש גבוה, דאלמא הקדש גבוה הא הקדש עניים לא, התם היינו טעמא דאיצטריכא למעוטי הקדש גבוה מרבית משום דהקדש גבוה הרי הוא כמעות מיוחדים לאחד דהיינו לגבוה ממש, ודכוותה בהקדש עניים דעלמא אילו הקדיש מעות לעניים ידועים, אבל מעות הללו כהקדשות הנהוגים במקומותינו שאין להם בעלים ידועים מותר. ולהלכה אמרתי ולא למעשה.

כח. שו"ת מהרי"ט חלק ב - יורה דעה סימן לט

ונראה דלא אמרה הרשב"א ז"ל אלא בעניים דלא זכי ולא קיץ להו, דממון שאין לו תובעים הוי, כגון ההיא ד"לשמור' ולא לחלק לעניים" דיכול לחלק לכל עניים שירצה... היכא דעדיין לא זכו בהם עניי' ויכול לדחותם "לא אתן לך אלא לעני אחר" כיון דממון שאין לו תובעים הוא לא חשיב ממון לענין רבית, ואף לא לענין גזל...

כט. משנה למלך הלכות מלוה ולוה פרק ד הלכה יד

ועוד היה נ"ל דאפילו את"ל דבדיני אדם חייב לשלם [בהיזק להקדש] אף על גב דהוי ממון שאין לו תובעים, הכא גבי רבית שרי משום דשאני מזיק, דאע"ג דהוי מעות שאין לו תובעים מ"מ הרי הפסיד את העניים, ומש"ה חייב, אבל הכא כיון שאין בשעת הלואה מלוה ידוע, על מי חל האיסור, ולא קרינן ביה "את כספך לא תתן לו בנשך"!

ל. שו"ת הרא"ש כלל יג סימן ח

וששאלת אם רבית קצוצה מותרת להקדש עניים או לתלמוד תורה. דע כי לא הותר רבית קצוצה אלא להקדש של בדק הבית משום דכתיב 'אחיך' ולא של הקדש שהוא לגבוה, כדדרשינן "שור של רעהו ולא של הקדש". אבל להקדש שבזמן הזה שהוא לעניים או לתלמוד תורה העניים והתלמידים בכלל "אחיך" הם ו"רעהו" הם. והביא רבינו מאיר מרוטנבורק ז"ל ראייה על זה מההיא דסוף פרק החובל (צג)... אלא ודאי עניים בכלל "רעהו" הם ומילתא דפשיטא היא ואף ראייה אין צריך.

לא. שו"ת מהרי"ט חלק א סימן קטז

ואכתי נראה לי דבכל ענין אין לסמוך למעשה על מה שכתב הרשב"א ז"ל, חדא שלא הודו לו כל סיעתו ואמרינן בפרק קמא דע"ז "כל מקום שאחד אוסר ואחד מתיר ושניהם שקולים בשל תורה הלך אחר המחמיר", ועוד שהרשב"א ז"ל עצמו לא הורה למעשה ואמרו בפרק יש נוהלין אין למדין הלכה לא מפי תלמוד ולא מפי מעשה עד שיאמרו לו הלכה למעשה...

לב. מחנה אפרים הלכות מלוה ולוה - דיני ריבית סימן ז

ולע"ד נראה לאיסור, והיינו טעמא דכיון דממון זה הקדישוהו בעלים לעניים שאינן ידועים עדין לא זכו ביה עניים זכיה גמורה, ואפי' אם מסרם לאחר לחלקם לעניים נהי דלא מצי למדהר ביה ואפי' בדיבור לחוד משום "בפיך" זו צדקה, אבל הא ודאי אי מתשיל על נדרו אין כאן זכיה לעניים, וכיון דמצי לאיתשולי עליה ממון דידיה הוא.

לג. חוות דעת ביאורים סימן קס:ביאורים י

נראה לעניות דעתי דלא דמי צדקה למתנות כהונה ולקט שכחה ופאה, דשם לא זכו בהו הכהנים, ועניים עדיין ולא נעשה ממון שלהם, וממון זה אין לו בעלים כלל, רק שמצוה מוטלת על הבעלים להפריש מתנות אלו... משא"כ בצדקה שבא ליד גזבר, דהוי כנתן ליד עניים ממש דיד הגזבר כיד עניים ממש כמבואר בבבא מציעא דף י"א [ע"ב]...

חברת הלואה

לד. שו"ע יורה דעה קסו:

נתן עיניו ללוות ממנו והיה משגר לו דורון (ופירש בשביל שילוהו), (טור וכב"י שכ"נ מרא"ש), או שהוא מתנה מרובה דמסתמא הוי כאילו פירש לו) (שם בשם סמ"ג) בשביל שילוהו זו היא רבית מוקדמת.

לה. רבי עקיבא איגר יורה דעה סימן קסו:

נלע"ד דזהו [רק ריבית מוקדמת] דוקא בשולח לו דרך מתנה ומבקש ממנו שילוהו בשביל זה והוא דרך שוחד בעלמא, אבל אם התנה ע"מ שילוהו, א"כ אם אינו מלוה צריך להחזיר, ובשעת הלואה הוי כנותן לו [הריבית], ודומה כאומר "חוב שאצלי מחול לך בתנאי שתלויני" דהוי כאומר "אם תלויני, החוב מחול לך", דהוי רבית קצוצה כמ"ש בב"י כנלע"ד:

לו. נתיבות שלום קס:יה:

לכאורה נראה דגם קרן כזו נחשבת כבעלות חדשה שאינה ידועה, ואין הכספים שייכים לבעלים...

לז. ר' אלישיב, מובא בנתיבות שלום קס:יה:מג:

וממין הגרי"ש אלישיב שליט"א שמענו שדעתו היא דאף שנקטינן להחמיר כשיטת סה"ת והרא"ש דאיסורי רבית נוהגים גם בבעלים שאינם ידועים, בין באיסורי רבית דאורייתא ובין ברבית דרבנן, מ"מ איסור רבית מוקדמת אינו שייך בזה, דכיון שענין איסור רבית מוקדמת הוא שמשגר לו דורון קודם ההלואה ומשדל אותו בזה להלוות לו, אין זה שייך בבעלים שאינם ידועים... ולכן הורה מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א שבמדה ויתקיימו התנאים הנזכרים לעיל [דהיינו שהכספים הניתנים ע"י החברים לקרן נחלטים לקרן אף אם הגבאים לא יתנו הלוואה, ואין הגבאים מתחייבים להלוות לחברים, וגם אין החברים מתחייבים כלל להמשיך ולתת דמי חבר לקרן לאחר שקיבלו הלוואה] יצאנו בזה מחשש רבית קצוצה ולא נותר אלא החשש של רבית מוקדמת, ולגבי חשש זה הורה כדלעיל דאינו קיים בנידון דידן של בעלים שאינם ידועים. [ועוד הוסיף לרווחא דמילתא שיתנו בתקנות הקרן שהגבאים רשאים להלוות כספים גם לאנשים שאינם חברים בקרן זה.]

לח. שו"ת בנין ציון סימן סה

אין לדמות זה ל"צורך צדקה" כיון דהרבית לא ניתן לצדקה, אלא להרבות הון או לשכר המתעסקים בהלוואה. ואף שהמעות הזה ג"כ שוב נלו' לאחרים, ולהלות לעני בשעת דחקו ג"כ צדקה נחשב כמבואר ב"ד סי' רמ"ט, מכל מקום זה דוקא כשמלו' לעני בלי רבית... אבל להלות לעני ברבית, אף שלוקח ממנו פחות ממה שצריך לתת לאחרים, אין לדמות זה לצדקה.

לט. ר' שלמה זלמן אויערבך, מובא בנתיבות שלום קס:יה:נו-נו

הואיל ואין שום חיוב על האנשים להלוות, אין זה אלא שותפות, שכל אחד משקיע סכום מסויים למטרה זו שיכול ללות מכסף השותפות לעת הצורך...